

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 12.04.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

XIX. Asır Azerbaycan Edebiyatında Fuzûlî ve Nigârî Geleneğinin Bir Temsilcisi: Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî *

A Representative of Fuzûlî and Nigari Tradition in XIXth Century
Azerbaijani Literature: Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî

Arş. Gör. Ali KÖK *

Öz:

İslâmiyeti kabullerinden sonra aydınların, Arap ve Fars dilinde örnekleri verilmiş olan İslam uygarlığı estetik yapısını esas alarak oluşturdukları geleneğin adı olan Klasik Türk edebiyatı; Türkistan'dan Balkanlara, Kırım'dan Orta Doğu'ya kadar uzanan geniş sahada temsilciler yetiştirmiş bir edebiyattır. 13. yüzyılda ilk örnekleri tespit edilen bu edebiyat için 19. yüzyıl, bir sona yaklaşma evresi olarak ifade edilmektedir. Bu evrede Batı şiirine yönelen şairler ile geleneği sürdürmeye çalışan şairler bir arada eserler vermişlerdir. Klasik Türk Edebiyatı'nın bu tükeniş evresinde geleneğin tesiriyle şiirler yazan ve yazdığı bu şiirleri alfabetik sıraya göre düzenleyerek divân meydana getiren şairlerden birisi de Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî'dir.

Bu çalışmada, Azerbaycan'ın Kazak (Gazah) bölgesinde doğduğu için kendisine "Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî" adı verilen, şiirlerinde genellikle "Giryân" mahlasını tercih eden, birtakım nedenlerden dolayı Anadolu'ya göç eden mutasavvıflar kervanına katılan ve Divan şiiri geleneğiyle şiirler yazan Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî'nin hayatı, Ankara Milli Kütüphane'de bulunan divânı ve

VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri (11-15 Nisan 2017 Bakü-Azerbaycan) kapsamında bildiri olarak sunulmuştur.

* Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, alikok2703@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1018-3600>

onun nüshaları, tasavvufî yönü ve dili üzerinde durulacaktır. Şairin hayatı, edebî kişiliği, dili ve divânı hakkında bilgiler verildikten sonra XIX. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının bu mutasavvıf şairinin şiirleri, XVI. asır büyük Türk şairi Fuzûlî ve XIX. asır mutasavvıf şairlerinden Mîr Hamza Nigârî'nin Türkçe divânlarındaki şiirlerle mukayese edilecektir. Çalışma sonunda ise rol model diye adlandırılabilen Fuzûlî ve Nigârî'nin, Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî'nin sanatı ve üslubu üzerinde nasıl bir etki bıraktıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Fuzûlî, Nigârî, Kazâkî, tasavvuf, divân.

Abstract:

Old Turkic literature, the name of the tradition formed by the intellectuals based on the aesthetic structure of Islamic civilization whose examples are given in Arabic and Persian languages after acceptance of Islam, is a literature that raised representatives in a wide field from Turkestan to Balkans and from Crimea to the Middle East. For this literature, whose first examples were determined in the 13th century, the 19th century is expressed as an ending stage. In this stage, poets who turned towards Western poetry and poets who were trying to maintain the tradition provided works together. One of the poets who wrote poems with the influence of the tradition at the exhaustion stage of divan literature and formed a divân by arranging these poems in alphabetical order is Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî.

In this study, the life of Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî who was named since he was born in Kazakh (Gazah) region of Azerbaijan, preferred generally "Giryân" nickname in his poems, migrated to Anatolia for some reasons, joined the caravans of the Sufis and wrote poems in Divan poetry tradition as well as his divân and copies in Ankara National Library, his sufistic aspect and language will be emphasized. After giving information about poet's life, literary personality, language and his divân, poems of this sufi poet of XIX. century Azerbaijani literature will be compared with poems of great Turkish Poet Fuzuli in XVI. century and Mir Hamza Nigari from XIX. century sufi poets in Turkish contexts. At the end of the study, it will be emphasized how Fuzûlî and Nigârî, which can be called as role models, affected the art and style of Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî.

Keywords: Fuzûlî, Nigârî, Kazâkî, sufism, divân.

Edebî eserler, geçmişle gelecek arasında köprü görevi gören bir dil bayrağıdır. Toplumun hafızası olarak nitelendirmenin mümkün olduğu bu dil bayrağını ortaya koyan sanatçılar ise kültürel geleneğin bayraktarlarıdır. Geleneğe sahip bir zemin üzerinde dil denen bayrağın yüceltilmesinde ve korunmasında bu sanatçılar ile edebî eserlerin bazen kendi dönem ve coğrafyalarında, bazen de farklı bir mekân ve zamandaki yapıt ve sanatçı üzerinde etkiler bıraktığı görülmektedir. Bu etkiler aynı kültürde yahut iki farklı kültüre mensup yazarların birbirinden habersiz benzer eserler ortaya koyması şeklinde tezahür edebileceği gibi, bilinçli ve açık bir etkilenme şeklinde de kendini gösterebilmektedir. Bu nedenle edebî ürünler ile

onları yaratan sanatçıların dönemleri, dil ve üslupları farklılıklar arz etse de tüm bu sayılanların arkalarında bütün olarak alınması gereken bir edebiyatın varlığı herkesçe kabul görmektedir. Milletlerin bütün olarak değerlendirilmesi gereken edebiyatında kendi değerlerini; dilini, inancını, geleneğini, birleştirici şahsiyetini öne çıkararak özellikle daha sonraki kuşaklarına rol modeller sunan sanatçılar bulunmaktadır. Bu rol sanatçılardan birisi de Türk dünyasının her coğrafyasında tanınmış, okunmuş ve sevilmiş olan Fuzûlî'dir.

Azerbaycan edebiyatının altın dönemi olarak kabul edilen XVI. yüzyılda yaşayan Fuzûlî; Arap, Fars ve Türk dillerini eserler verebilecek derecede iyi bilen bir şairdir. Eserlerinin özgün anlam incelikleri taşıması, kolayca anlaşılabilir gibi duran eserlerinin anlamsal derinlik içermesi, ilâhî ve beşerî aşkı eserlerinde uyumla harmanlaması ile detaylı sözlük anlamlarına yönelik ustaca çağrışımlar geliştirmesi (Şentürk-Kartal, 2009: 298) gibi özellikler Fuzûlî'nin kendisinden sonra gelen şairler üzerinde etkiler bırakmasını sağlamıştır. Öyle ki Osmanlı sahasında Fuzûlî'ye nazire yazmayan bir divan şairi neredeyse yoktur. Divan şairleri içinde halka en çok inen ve halk tarafından en çok sevilen şair Fuzûlî olmuştur (Mazıoğlu, 1997a: 35). Fuzûlî'ye büyük Dîvân şairlerinden Rûhî, Atâi Misâli, Muîdî, Sa'yî, Fazlî, Dânişî, Nâil-i Kadîm, Seyyid Vehbî, Nâbî, Fasîh, Çelebi-zade, Asım Enis Dede, Niyazî-i Mısri, Şeyh Galip, Esrar Dede, İzzet Molla Âkif, Sermed, Seyyid Nigârî, Konyalı Şem'î, Seniğ, Gulâmî, Neş'et ve Nervis-i Cedîd ile daha yüzlerce nazireler yazmıştır (Hacıeminoğlu, 2004: 29). Divanı ve diğer eserleri yüzlerce kez istinsah edilmiştir. Fuzûlî'nin Türkçe Divanının –özel kitaplıklar dışında- yetmiş yazma nüshası tespit edilmiştir (Mazıoğlu, 1997a: 38). Eserleri Bağdad, Bakü, İstanbul, Kahire, Taşkent, Tebriz gibi kültür merkezlerinde son yıllara kadar pek çok kez basılmıştır. Türk edebiyatında onun gördüğü ilgi ve saygıya sadece Nevâî ve Nesimî erişebilmiştir (İpekten, 1996: 33). Türk edebiyatının şiiirleriyle çağları aşan şairi Fuzûlî'nin şiiirlerinin Azerbaycan topraklarında nazireleriyle yankılanmasını sağlayan şairlerden biri de Karabağlı Mîr Hamza Nigârî'dir.

Azerbacan'ın Karabağ vilayetinin Berküşad kazasının Cicimli köyünde 1805 yılında dünyaya gelen Mîr Hamza Nigârî, mutasavvıf bir şair olup yaşamının büyük bir kısmını Anadolu'da geçirmiştir. Anadolu'ya geçmeden önce Kafkasya, Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerinde Ruslara karşı yürütülen mücadelenin önderlerinden olan Nigârî, aynı zamanda Nakşibendî tarikatının tanınmış mürşitlerinden biridir (Bilgin, 2003: XII). Farsça kaleme aldığı şiiirlerinde Mevlânâ, Câmî ve Hafız'ın; Türkçe şiiirlerinde ise Fuzûlî'nin etkisi görülmektedir (Hakverdioğlu, 2013: 1657). Gazel, kaside, rubâî, terkiib-bend, terci-i bend, sâkınâme, Fuzûlî'nin gazellerine yazdığı tahmis ve müstezatlar, bir mektup ile "Çaynâme" adlı mesnevisinden oluşan Türkçe dîvânında ilâhî ve beşerî aşk, dinî, tasavvufî ve toplumsal konularla vatan konuları ele alınmıştır.

Şahsına ve eserlerine başta Terekeme Türkleri arasında olmak üzere Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da büyük saygı duyulan Nigârî; adeta bir ekol olmuş ve bu ekolden Şahnigar Hanım Rencur, Kadı Mahmud Efendi, Hacı Mecdi Efendi, Hacı Rahim Ağa Dilbazov Vahidi, Gazi Osman Efendi, Hacı Zekeriya Efendi, Hacı Tayyub Efendi, Hacı Mustafa Efendi, Postlu Hacı Mustafa Efendi, Sadi Sani Karabaği,

Tâlibî gibi pek çok sanatçı yetişmiştir (Bayram, 2008: 255). Bu sanatçılardan biri de Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî'dir.

Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî, hem Türkçe hem de Farsça şiirler kaleme almış, Azerbaycan asıllı mistik bir şairdir. Hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılamayan şairin mahlasından hareketle seyid ve Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan Kazak bölgesine mensup olduğu bilgilerine erişilmektedir:

Belâgat nahlisin Giryân ki nutkun meyve-i irfân

Kazakda sen gibi tesirli bir şâir gazel düzmez (K-G: 70/7)

Yine divânındaki şiirlerde zikredilen Mîr Hamza Nigârî (1805-1885) ile Şah Nigâr Hanım Rencûr (1850-1899) gibi isimlerin XIX. yüzyılda yaşamaları ve bu yüzyılın son çeyreği içinde vefat etmeleri Kazâkî'nin de bu dönemde veya en geç 20. yüzyılın başlarında yaşamış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim divânın, her ikisi de Millî Kütüphanâ'de bulunan nüshalarının hâtîme bölümünde Arap rakamlarıyla istinsah tarihi olarak H. 1312/ M. 1895 (Unat, 1988: 130) kaydı bulunmaktadır. Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî, bilinmeyen bir nedenden ötürü, şeyhi Mîr Hamza Nigârî gibi Azerbaycan'ın Kazak bölgesinden kalkarak Osmanlı topraklarına -İstanbul'a- gelmiş ve burada geçici veya kalıcı bir ikamete başlamıştır. Kazâkî, İstanbul'da ikâmet ederken Mîr Hamza Nigârî'nin sohbetlerine devam etmiştir (Bayram, 2012: 295).

Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî'nin yegâne eseri olan Türkçe Divânının bilinen iki nüshası vardır. Bu nüshaların her ikisi de Ankara'daki Milli Kütüphane'de yer almaktadır. Bunlardan birisi 35, diğeri ise 50 varaktan oluşmaktadır. 50 varaklık nüsha, Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz. A 8866/1 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Dvd numarası ise 1787'dir. 35 varaktan oluşan nüsha da Ankara Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz. B 783 arşiv numarası ile kayıtlıdır. Dvd numarası 943'tür. Kazâkî'nin Türkçe divânı sadece gazel nazım şekliyle yazılan şiirlerden oluşmaktadır. Kazâkî'nin bu gazellerinde genellikle "Giryân" mahlasını, sadece 107. gazelde "Cemâl" mahlasını tercih ettiği görülmektedir. Türkçede "ağlayan, ağlamaklı" anlamlarına gelen Farsça "giryân" kelimesinin Kazâkî tarafından mahlas olarak benimsenmesi tevriyeli kullanımların da doğmasına yol açmıştır. Aşağıdaki gazel tevriyeli kullanıma örnektir:

Tir-i müjgânunu saf saf göricek sinede dil

Âh u zâr eyledi bin derd ile Giryân olmuş (K-G: 78/5)

Çalışmada kullanılan şiirlerin tespitinde, Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî için Ali Kök tarafından 2013'te yüksek lisans çalışması olarak hazırlanan "Seyyîd Giryân Cemâleddîn Kazâkî Divânı İnceleme (Tahlil)-Metin-Sözlük-Dizin" adlı tez, Mîr Hamza Nigârî için Prof. Dr. Azmi Bilgin tarafından 2003'te İstanbul'da Kule yayınları arasında neşredilen "Mîr Hamza Nigârî Divân-ı Seyyid Nigârî" adlı eser; Fuzûlî için de Prof. Dr. Kenan Akyüz vd. (2000)'nin çalışması olan Fuzûlî'nin Türkçe Divânı kullanılmıştır.

Giryân Cemâleddîn'in, Türk edebiyatının XVI. yüzyıl temsilcisi Fuzûlî ve XIX. yüzyıldaki Mîr Hamza Nigârî ile karşılaştırılmasının nedeni aşka bakış tarzlarıdır.

Fuzûlî'nin şiirlerindeki aşk, beşerî güzellik üzerinden hareketle güzelliğin gerçek kaynağına doğru bir yönelmedir (Tarlan, 2009: 13). Nigârî'de aşk, Huda'nın lut-fettiği bir badedir ve câmsız içilir; çünkü o mânâ badesidir (Bilgin, 2002: XIII). Kazâkî'de ise aşk; zâhidi sarhoş eden bir kadeh, köklerinin kâinatın yaratılmasın-dan öncesine kadar uzandığı bir ateş, kâbesine sevinerek kurban olunacak bir yol, âşğın başına dolanan bir cellat ve nurun da zulmetin de kendisinden doğduğu bir kaynaktır. Bu nitelikler Kazâkî'nin aşkının beşerî değil de ilâhî bir aşk olduğunu ortaya koymaktadır. Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî tarafından bu aşk; âşık, vahdet, mey, meyhor, meykede, peyman, dildâr, şarâphâne gibi mazmunlarla anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmaya esas alınan bu üç şairin şiirlerindeki ilâhî aşkın nitelikleri nelerdir?

Fuzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nın şerhinde Ali Nihat Tarlan, tarikatta esas olanın aşk olduğunu, vahdet âleminin anlaşılabilmesi için aşkın gerektiğini ve Allah'ın bu lütfu dilediğine bahşedeceğini ve dilediğini de yoksun bırakabileceğini dile getirmektedir (2009: 15). Yani aşk, Allah'ın bir lütfudur. İlâhî bir lütuf olan bu makam; Fuzûlî'de vahdet vadisi, Nigârî'de aşk âlemi, Kazâkî de ise aşk pazarı olarak belirtilmiştir. Şairler tarafından bu şekilde belirtilen aşk makamında insan aklının eremeyeceği, sadece Allah'ın bildiği bilinmezlikler ve acaplıklar bulunmaktadır:

Vâdi-i vahdet hakikatde makâm-ı ışkdur

Kim müşahhas olmaz ol vâdide sultandan gedâ (F-G: 1/3)

Bilmem ki ne âlemdir aşk âlemi kim her dem

Bir zevk bulupdur kim Mahmûd kul ile oynar (N-G: 174/3)

Acâib cilve-gâh-ı muadeletdür aşk bâzârı

Gedâlar şâh olur gahice agyâr yâr ilen oynar (K-G: 54/3)

Aşk, gaipten gelen ve kalpte zahir olan nur (Uludağ, 2001: 50) anlamındaki tecelli teriminin de nedenidir. Tasavvufa göre, kâinatta sadece vücûd-ı mutlak vardır ve diğer vücutlar o vücûd-ı mutlağın muhtelif tecellilerinden ibarettir. Ezelî ve ebedî olan bu vücûd-ı mutlaktan başka hiçbir vücut yoktur. Bu vücûd-ı mutlak, Allah (cc)'tır. Vücûd-ı mutlak, Kemal-i mutlak, Cemal-i mutlağın şanı kendini izhar etmektir. İnsan nasıl ki kendini görmek için aynaya bakarsa Allah (cc) da ayna hükmünde kâinatı ve insanları vücuda getirmiştir (Levend, 1984: 13). Aynadaki silüet gibi, kâinattaki eşya ve varlıklar da gerçek ve müstakil bir mevcudiyete sahip değildirler. Cenâb-ı Hakk'ın birer suretle tecellisinden ibarettirler. İnsan da Allah'ın tecelli ettiği bir aynadır:

Dem-â-dem aks alur mirât-i âlem kahr ü lutfundan

Anun çün geh küdüret zâhir eyler geh safâ peydâ (F-G: 4/4)

Aşkdandur cümle eşyâ innemâ

Aşkdandur asl u fer-i küllemâ (N-G: 4/1)

Âdemi hulk eylemekden vasl-ı zâtundur gazez

Sırr-ı mirâtdan dahı seyr-i sıfatundur gazez (K-G: 85/1)

Allah'ın bir lütfu olan ve kalpte zuhur eden bu aşқта sevgilinin nitelikleri nasıldır? Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî'nin sevgilisi sevenlerinin sayısız; fakat sevilenin tek olduğu bir sevgilidir. Bu sevgili, sadece âşığın gönül aynasından bakmakla görebileceği bir sevgilidir. Bunun nedeni bir sezgi organı ve aynı zamanda ilâhî tecelli yeri olan kalbin, ruhlar âleminde iken rabbini görerek yaratılış sebebini anlamasıdır (Altınbaş, 1992: 61-62). İnsandaki gönül, Allah'ın Kâbesi ve tahtıdır. Bu sebepten, mutasavvıflara göre, gönlün kıymeti pek büyüktür. Bir gönül yapmak, yüz bin Kâbe yapmaktan üstün ve hayırlı bir iştir (Onan, 1989: 33). Kazâkî ile Nigârî'ye ait aşağıdaki beyitlerde Allah'ın tecellisinin zuhur ettiği yer olan gönlün, elest bezminde Allah'a verdiği sözü hatırlatmaktadır:

Tende cânum bir perinündür emânet sahlaram
Ol zamândan kim emânet kıldılar insâne arz (F-G: 139/3)
Bâdesiz peymânesiz her lahza nûş-â-nûşluk
Sâki-i Rûz-ı Ezel kâlû belâdandır sana (N-G: 42/3)
Vaad eylemişiz yâr ile biz kâlû belâdan
El çekmeziz aldık nazarın şah-ı velâdan (K-G: 113/1).

Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî'de Klasik Türk Edebiyatı'nın diğer şairlerinde olduğu gibi sevgililer mücerrettir. Aşağıdaki gazellerde bu üç şair bir insan güzelliğine karşı aşklarını söyleyip insanın şeffaf varlığından geçerek vücûd-ı mutlak veya hüsn-i mutlak olarak nitelendirilen, varlığın ve güzelliğin yegâne sahibi Allah'a teveccüh etmektedir:

Ey melek simâ ki senden özge hayrandır sana
Hak bilür insân demez her kim ki insândır sana (F-G: 21/1)
Ey peri-ruhsâr senden özge mecnûndur sana
Sen nice âdemsin âlem cümle meftûndur sana (N-G: 34/1)
Rûyuna gözgü sanem ben gibi hayrân olmuş
Ayrı olmaz iki ten öyle ki bir cân olmuş (K-G: 78/1)

Sevenlerinin sayısız, kendisinin ise mücerret olduğu bu sevgilinin bir diğer özelliği, âşıklara cevretmesidir. Âşık sevgilinin cevretmesi, onunla ilgilenmesi demektir. Âşık için en zor olanı sevgilinin ilgisizliğidir. Âşık; Fuzûlî'nin aşağıdaki beyitinde dile getirdiği gibi, sevgilinin gamının zehrini saf şekerden daha üstün tutar. Nigârî'nin "sanem" diye seslendiği sevgilinin ağzından çıkan küfürlere, Kazâkî ise "nigâr" olarak nitelendirilen sevgilinin elleriyle sunacağı zehir dolu kadehe bile razıdır:

Ey mezâk-ı cânâ cevrün şehd ü şeker tek lezîz
Dem-be-dem zehr-i gamun kand-i mükerrer tek lezîz (F-G: 65/1)
Ey sanem şehdâbe-i lal-i şeker-bârın lezîz
Zehr-i düşnâmın şirîn telh-âb-ı güftârın lezîz (N-G: 150/1)

Şeh nigârun bana tagrîr ile düşnâmı lezîz

Cân verip nûş iderim zehrle pür-câmı lezîz (K-G: 44/1)

Tasavvufta gönlün bir ayna olarak ele alındığı ve Tanrı'nın tecellisinin buraya zuhur edeceğine yukarıdaki paragrafta dikkat çekilmişti. Kazâkî ile Nigârî'ye ait aşağıdaki beyitlerde muhabbet ateşinin yandığı yer olan gönlün, Allah aşkının tecelli ettiği yer olduğu hususuna vurgu yapılmaktadır:

Muhabbet nârı dilde gamz-ı eltâf Hudâdandır

Dem-â-dem nefy ü isbâtım Muhammed Mustafâdandır (K-G: 53/1)

Mîr Nigârî bu fedâkârlığı

Gamze-i eltâf-ı Hûdâdan bana (N-G: 27/7)

Allah'ın güzelliklerini temaşa etmekten büyük zevk duyan gönül, doğduğu topraklara doğru yönelmek ister. Hasretini duyduğu sevgiliye kavuşmanın ümit edildiği bu yolculukta birtakım imtihanlar vardır. Bunun için mâsivadan geçmek, alâyük kaydından çözülmek, nefse hâkim olmak ve maddî hayatı sonlandırmak gerekmektedir; yani Allah'a canını kurban eden Allah'a daha da yaklaşmış olur. Bu nedenle Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî benlik nişanesi olan canı gerçek sevgiliye erişebilmek için onun yolunda feda ederek ilahî sevgiliye (vücûd-ı mutlak) yakınlaşmayı ümit etmektedirler:

Can verenler buldılar her dem hayât-ı câvidân

Katl-gâhında anunçün bî-aded kurbân olur (K-G: 46/3)

Vermeyen cânın sana bulmaz hayât-ı câvidan

Zinde-i câvid ana derler ki kurbandur sana (F-G: 2/2)

Terk ü tecrîd eyleyüp kıldım bekâ mülkin vatan

Sâye-i fakr u fenâda devletim oldur benim (N-G: 457/2)

Besle ey dîvâne Giryân tende cânun yâr için

Özge hayr olmaz bilürsen cân ile tenden sana (K-G: 8/7)

Ey Fuzûlî n'ola ger saklar isem cân-ı azîz

Vakt ola kim ola bir şûh-ı sitemgâra fidâ (F-G: 7/7)

Vahdete erişmeyi arzu eden âşğın gönlünde yatan tek dilek vuslattır. Âşğın çektiği bütün sıkıntılara katlanma gücünü ona veren, bir gün sevgiliye (Hak'a) kavuşma ihtimalidir. Bu sebeple vuslat âşık için bir bayramdır. Vuslata ulaşma, âşık için rütbelerin en yücesidir. Bu rütbeye ulaşmak için âşğın veremeyeceği hiçbir şey yoktur. Sevgilisine vuslatı arzulayan âşğın gönlü aşk ateşiyle yandıkça kıyamet günü Allah'a iman etmeyenleri yakacak olan cehennemin de dediği gibi daha fazlasını talep eder. Kazâkî ile Nigârî, daha fazla aşk isteklerini Kaf sûresinin 30. ayet-i kerimesindeki "O gün (kıyamet günü) cehenneme doldun mu?" deriz. Cehennem de "Daha yok mu?" sözlerine iktibâsta bulunmaktadırlar (Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî, 2004: 513):

Olmasun divâne gönlüm vuslatundan nâ-ümîd
 Âteş-i aşkunda yandıkca disün helmîn mezîd (K-G- 40/1)
 Yandıkca aşk odına artdıkca halâvetim
 Hel mîn mezîd dimekden usandım (N-G-510/ 2)

Hakiki aşkın insan ruhunun ruh-ı mutlak olan Allah'a karşı duyduğu iştihak olduğuna, âşıkın bu iştihakla yandıkça daha fazlasını dilediğine ve bu iştihakın onu sevgilisi olan Hakk'a ulaştıracak tek vasıta olduğuna yukarıda vurgu yapılmıştı. Ancak bu yegâne vasıta aynı zamanda Dîvân şairlerinin en çok söz ettikleri belâdır. Çünkü Dîvân şairinin gözünde genel olarak sevgili ve âşık motifi bulunur. Şaire göre bu âşık, sevgilinin belâsına düşmüş ve mübtelâ olmuştur. Aşkın belâsına düşen âşikler her ne kadar cevr ü cefa da çekseler, türlü dertlere de düşseler, Mecnun gibi çöllere düşüp aklından ve benliğinden de geçseler, onlar bu belâdan hoşnutturlar. Çünkü belâ kötü bir hâl değildir. Doktorların tedavi edebilecekleri hastalık maddî, beden hastalıklarıdır. Aşk hastalığı ise manevîdir. Bu nedenle doktorların tedavi edebilecekleri bir durum değildir. Aşkı tedavi edince âşık manen ölür. Bu nedenle Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî aşk derdinden memnundurlar ve doktorların tedavilerini reddederler:

Âşk derdiyle hoşum el çek ilâcumdan tabîb
 Kılma derman kim helâkım zehri dermânındadır (F-G: 85/1)
 Derd-i sevdâyı taleb etmeyen âdem olamaz
 Ol sebebden nice bin derd ola dil-hâhumdur (K-G: 63/6)
 Belâ-yı aşkıla kılğil vücûdum mübtelâ Mevlâ
 Degül bir bir kerem kılğil dem-â-dem bin belâ Mevlâ (N-G: 11/1)

Tasavvuf düşüncesine göre, önce Allah kulunu sever, kulun gönlünde tecelli eder; sonra kul, Allah'ı sever, onu her yerde bulmaya çalışır. Melâmet yolunun öncülerinden Bâyezîd-i Bistâmî'nin bu düşüncüyü yansıtan, "Çok kez benim onu (Allah) istediğimi sandım, oysa ilk önce o beni istemişti." (Kahramanoğlu, 2006: 69) sözü meşhurdur. Fuzûlî, aşk sebebiyle hâl ve hareketlerini dizginleyemeyen âşığın, içine düştüğü durumu delilik ve rüsvâlîkle; âşığın toplum tarafından kınanmasını, kötülenmesini de melâmetle ifade etmiştir. İnsanların iradeleri dışında gerçekleşen bir durumdur. Bu denli yüce bir sevgi karşısında Kazâkî ve Nigârî, basit insanlar tarafından anlamsız olarak nitelendirilmemek ve hoş karşılanmamaktan itina etmek gerektiğini düşünmektedirler. Nitekim bir hâl ilmi olan tasavvufta ilâhî sırları gizlemek, başkalarına bildirmemek lazımdır. Aksi takdirde insanın sonu Hallac-ı Mansur'un akıbeti gibi olur:

Ey ki ehl-i ışka söylersen melâmet terkin et
 Söyle kim mümkün midür tagyîr-i takdîr-i Hudâ (F-G: 1/5)
 Dem-â-dem aczün izhâr it ki olsun kurbiyet müzdâd
 Enel-hakk sırrını fâş itme ey Giryân kemâlün var (K-G: 61/5)
 Vahdete sığmaz ene'l-Hak sözünü söylemezem
 Rabbi erinî dimezem matlab-ı Mûsâyam men (N-G: 546/2)

Kazâkî ve Nigârî’de melâmet konusu işlenirken genellikle Hz. Musa ile Allah (cc) arasında geçen ve Kur’ân-ı Kerîm’de “Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca “Rabbim! Bana kendini göster; seni göreyim!” dedi. (Rabbi) “Sen beni asla göremezsin; fakat şu dağa bak, eğer o, yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince paramparça etti. Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.” (Araf sûresi 143. Âyet) (Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâlî, 2004:156-157) sözleriyle anlatılan kıssaya iktibâs yapılmıştır:

Salma ferdâya kanım dök bir gün evvel dâda yet
Kıblegâh-ı mihrde erinî diyen Giryâna bak (K-G: 98/7)
Rabbi erinîden gazez dîdâr-ı dilberdür hemîn
Yohsa kim tâliblere sanma tecellâdır garaz (N-G: 353/5)

Kul ile Allah arasında ihsan olayının gerçekleşmesi veya kulun ihsân vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilim (Cebecioğlu, 1997: 689) şeklinde tanımlanan tasavvufun Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî’nin şiirlerinde yansımalarından biri de fenâ ve bekâdır. Fenâ, yok olmak; bekâ ise var olmak anlamına gelmektedir. Çoğu zaman beraber kullanılan bir tasavvuf ıstılahı olarak Fenâfillah-Bekâbillah da denmektedir. Sûfîler bu terimlere birçok yorum ve izâh getirmişlerdir. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Kötü huy ve davranışlardan fani, ilimle baki olmak; gafletten fani zikirle baki olmak; Allah’ın dışında bir varlığa hürmet etmekten fani, Allah’a tazimde baki olmak vs. Mahv-isbat ıstılahları da yakın anlamlar taşır. Rahman sûresinin 26-27. âyetlerinden alınan bu ikili terim, ilk sûfîlerde görülmektedir (Kara, 1985: 161). Tasavvuf ehline göre, dünya geçicidir. Fani olarak nitelendirilen dünyanın güzellikleri ve nimetleri insanların en sonunda uyanacakları bir uykudur. Nitekim dünya malını arzulayanlar ahiret saadetine hiçbir zaman erişemeyeceklerdir. Tasavvuf felsefesinden etkilenen üç şair de masivadan, dünya ve mafihadan ele çekmeyi savunur:

Bakâ mülkün dilersen varını yoh eyle dünyâ tek
Etek çek gördüğünden âf-tâb-i âlem-ârâ tek (F-G: 156/1)
Ehl-i dünyânun olmaz ahreti
Ger munı ister isen andan geç (N-G: 49/6)
Uyangıl hâb-ı gafletten bu dehr-i bî-vefâdan geç
Hudâdan gayrı her matlûb hebâdur mâ-sivâdan geç (K-G: 24/1)
Nigârî ve Kazâkî, vahdet yolunun yolcularından biri olarak her şeyden kendilerini tecrit etmiş ve aşk sahrasında başı açık, yalınayak gezmektedirler:
Olmaya tâ mâni-i seyrim tecerrüd eyledim
Bî-ser ü pâ aşk sahrâsını gezdim bî-libâs (N- G: 320 /6)
Âr varım terk idüp kûyunda iskân eyledim
Baş açık ayak yalın egnimde bir köhne nemed (K-G: 38/2)

Mutasavvıf şairlerin şiirlerinde zindana en çok benzettikleri nesne bedendir. Bedenin nasıl zindan olduğunu ise Eflatun (ö. İ.Ö. 347) şöyle açıklamaktadır: Varlıkta esas olan ruhtur. Allah, önce bütün âlemleri canlandıran küllî ruhu sûretlendirmiştir. Ondan sonra, bu küllî ruhtan gezegenlerin her birine mahsus ayrı bir ruh meydana getirmiştir ki bunlar da feleklerin ruhlarıdır. Dolayısıyla dünyanın da bir ruhu vardır. Ondan sonra yıldızların vekilleri olan ikinci derece ilahlar, şeytanlar ve dünyamızın ruhundan hayvanlardaki cüz'î ruhlar ile insana ait ruhu ayırmışlardır. Bu bakımdan insana ait ruh en büyük ruhun bir zerresidir ve cese de girmeden de vardır. Ruh sonradan, kendisi için zindan olan bedene girmiştir (Sunar, 2003: 17-18). Kazâki ile Fuzûlî'de bir kuş olarak tasavvur edilen ruh, ten kafesinin içerisinde tutsaktır:

Bâg-ı vahdetden cüdâ düşdüm gam u hicrândayım

Murg-ı rûhum çün tenim mânend-i zindân bir kafes (K-G: 73/2)

Birbirine sancılıp her yan tenimde okların

Murg-ı rûhum kaydına olmuş müretteb bir kafes (F-G:128/4)

Kâinattaki her şey, takdir-i İlâhî ile belirlenmiştir. Bunu değiştirme olanağı bulunmamaktadır. Günahını ve acziyetini itiraf etmek akıl ve irfan sahibi kimselere özgü bir erdemdir. Böyle bir erdemle Allah'ın takdirine gösterilecek rıza en iyi çaredir; çünkü Allah'ın iradesi neyse o mutlaka zuhur edecektir. Bugünün gamı ile yarının endişesini hissetmek yanlış bir davranıştır. İnsanların kaderi levh-i mahfuzda yazılıdır. Mukadder olan asla değişmez; zira alınacak önlemler de beyhudedir. Kaza ve kadere inanmak gerekmektedir. Kazâkî, Nigârî ve Fuzûlî; Allah'ın takdirine boyun eğmekten başka, kulun bulabileceği bir çarenin bulunmadığını kabul ederek tamamen iman etmişlerdir:

Fesâdun menine incinme güc yetmezse hikmet var

Bilâ-şek Hâlıkun takdîrini tedbîr-i kul bozmaz (K-G:70/4)

Ey ki ehl-i ışka söylersen melâmet terkin et

Söyle kim mümkün midür tagyîr-i takdîr-i Hudâ (F-G: 1/5)

Tagyîr(i) kâbil değül takdîr-i Hakk

İtikâdın yok mıdur ey bî-haber (N-G:181/3)

Her üç şair de subhu (sabah) kişileştirmişlerdir. Fuzûlî ve Nigârî, sabahı yakasını parçalayan insana benzetirken benzetmeye gülü katarak kendini gizlemeyi tercih etmişlerdir. İki şairin de gibi kelimesi yerine Azerbaycan lehçesindeki "tek" ifadesini kullanması ilginçtir. Kazâki ise güle karşı derin bir aşk duyan bülbül ve gibi edatını kullanmayı tercih etmiştir:

Ger değil bir mâh mihriyle benim tek zâr subh

Başım açıp nişe her gün yakasın yırtar subh (F-G: 54/1)

Derd-mend-i hasret-i didârdır kim her seher

Hâr-ı hicrân-ıla gül tek yakasın yırtar subh (N-G: 115/3)

Gösterür rûyın şeb-i firkatde yansan yâr subh

Vasl-ı güller hâr için bülbül gibi kıl zâr subh (K-G: 28/1)

Bu gazellerin redifi özellikle Azerbaycan şivesinde kullanıldığı şekliyle “yoh” olarak seçilmiştir. Üç şair de şiirin sonunda sevgilide olmayan şeyden yakınmaktadır:

Zârlığım aşkdan var Fuzûlî velî

Ol meh-i bî-mihirden rahm men-i zâre yoh (F-G: 58/7)

Âhım odı âheni Mir Nigârî yakar

Vechi nedir bilmezem tesiri dildâre yoh (N-G: 126/ 7)

Hasta yatan zahmdâr hançer-i hicrûnle çoh

Âh bu Giryân gibi bağı dü sad yâre yoh (K-G:36/5)

“bak-” yerine Azerbaycan Türkçesindeki “bah-”ın ortak kullanılması dikkat çekicidir. Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî arasındaki ortak noktayı en iyi ortaya koyan beyitlerden biri bu gazellerde tespit edilebilir. Fuzûlî ile Kazâkî sevgiliyi dini bir ifade olarak “Allah” veya “Mevlâ” olarak kullanmak yerine gizlemeyi yeğlerken Nigârî dinî kimliği ile bu kavramları açıkça kullanmayı tercih etmiştir:

Ey Fuzûlî her nice men eylese nâsîh seni

Bakma anun kavline bir çihre-i zîbâya bah (F-G 61/7)

Virme ey Seyyid Nigârî gayra göz hergiz velî

Dâmen-i sevdâya el ur Hazret-i Mevlâya bah (N-G 129/7)

İntizârunla helâk olmakda Giryânun emân

Hâline rahm eyle sâkî çektiği âzâra bah (K-G 31/7)

Klasik Türk edebiyatında ağıyar, âşık ve maşûk aşk üçgenini oluşturmaktadırlar. Âşık ile maşûk arasında âşık ile maşûğu elde etmek için yarışan ve ona ortak olmaya çalışan ağıyar, âşığın gözünde kötü bir şöhrete sahip olan bu kişiler “rakip, ağıyar, köpek, zağ, şeytan, kafir, diken” olarak nitelendirilmiştir. Nigârî ve Kazâkî, “Gül dikensiz olmaz.” atasözüyle kendi kendilerini teselli etmeye çalışmaktadırlar:

Yâr ile agyârî görse hem-dem görse Giryân sabr ider

Neylesün zîrâ yakışmaz güllere bî-hârlıg (K-G: 92/7)

Gördüm ser-i kûyunda agyâr gezer ey yâr

Fil-hâl didim elbet gülzâr değül bî-hâr (N-G: 172/1)

Sîne-i çâkimden eksük etme tîr-i gamzeni

Ey gül-i ranâ bilirsin kim gül olmaz hârsız (F-G:118/2)

Edebiyat, varlığının sadece geleneklere sahip bir zemin üzerinde yükselebildiği bir sanat dalıdır. Bu sanat dalında kendisinden faydalanan sanatçılar da hem çağının, hem de daha sonraki kuşakların gereksinimlerine cevap veren isimler olmuşlardır. Bu isimlerden biri de XVI. asırda Irak coğrafyasında yaşamasına rağmen Türk edebiyatının farklı dönem ve bölgelerindeki pek çok ismi etkilemeyi başaran Fuzûlî’dir. Türk edebiyatında sadece Nesîmî ile Nevâî’nin ulaştığı bu başarıyı ya-

kalayan Fuzûlî'nin etkide bıraktığı şairlerden ikisi de Nigârî ve Kazâkî'dir. Yapılan incelemeler neticesinde araştırmaya esas alınan üç şairin şiirlerinde tasavvuf felsefesinin etkileri açıkça görülmektedir. Özellikle kendilerinden önceki pek çok mutasavvıfın cazibesinde kaldıkları, aşk felsefesinden çok etkilendikleri ve eserlerinde vahdet-i vücut, ilahi aşk kavramları üzerinde durdukları belirlenmiştir. Köklerinin elest bezmine kadar dayandığı bu ilâhî aşk coşkunu bir şekilde dile getirilirken âşık, câm, şarap, bâde, mey, sâkî, pîr-i mugan, meykede, meyhâne, peymâne, dergâh, dildâr, tarîk, fenâ, bekâ, tecellî gibi tasavvuf edebiyatı terimlerinin sık sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Tasavvufî konularda yazılmış şiirlerde tasavvufun mecaz ve ıstılahlarının anlatımında üç şairin de Azerbaycan Türkçesiyle gazel nazım biçiminden geniş ölçüde istifade ettikleri tespit edilmiştir.

İncelenmeye esas alınan şairlerin şiirlerindeki sevgili; mücerret, âşıklarına cevretmeyi seven, aşkının ateşinin kalplerde yandığı, ona vuslatın sadece tüm dünya nimetlerinden tecritle mümkün olduğu niteliklere sahiptir. Fuzûlî, Nigârî ve Kazâkî, bu tür özelliklere sahip bir sevgiliye gönül vererek aşk belasına düşmüş ve bu belanın mübtelâsı olmuşlardır. Aşkın belâsına düşen âşıklar her ne kadar cevr ü cefa da çekseler, dermansız dertlere düşseler, Mecnun gibi çöllerde gezerek akıl ve benliklerinden de geçseler, onlar bu belâdan hoşnutturlar.

Kaynakça:

- AKYÜZ, Kenan vd, (1990), *Fuzûlî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- BAYRAM, Parvana, (2008a), “Seyyid Mîr Hamza Nigârî’nin Anadolu ve Azerbaycan’daki Devamçıları, Filolojiya Meseleleri”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü*, S.2, s. 254-259.
- BAYRAM, Parvana, (2008b), “Seyyid Nigârî’nin Şiirlerinde Aksini Tapan Anevi, Dinî ve Tasavvufî Mazmûnlar, Filolojiya Meseleleri”, *Azerbaycan Milli İlimler Akademisi M. Fuzuli Adına Elyazmaları Enstitüsü*, N.1, s. 562-579.
- BİLGİN, Azmi, (2003), *Dîvân-ı Seyyid Nigârî*, İstanbul, Kule Yayınları.
- CEBECİOĞLU, Ethem, (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber Yayınları,
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (2004), *Fuzûlî*, İstanbul, Cönk Yayınevi.
- İPEKTEN, Haluk, (1996), *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- KARA, Mustafa, (1985), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- KAHRAMANOĞLU, Kemal, (2006), *Divan Şiiri, Değişen Dünyada Kaybolmuş Paradigma*, Konya, Çizgi Yayınevi.
- Kur’ân-ı Kerim Açıklamalı Meâlî*, (2004), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- KÖK, Ali, (2013), *Seyyid Giryân Cemâleddîn Kazâkî Dîvânı İnceleme (Tahvil)-Metin-Sözlük-Dizin*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- MAZIOĞLU, Hasibe, (1997), “Fuzûlî’nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri”, *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.9-61.
- ONAN, Necmettin Halil, (1989), *İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat, (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PALA, İskender, (1989), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- SUNAR, Cavit, (2003), *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, İstanbul, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat, (2009), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabcacı Yayınları.
- UNAT, Faik Reşit, (1988), *Hicrî Tarihleri Milâdî Takvime Çevirme Kılavuzu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

